

Рецензія

офіційного опонента на дисертацію Корнієнко Ольги Вікторівни на тему:

«Феномен моди: державна політика та повсякденне життя в

Українській РСР (1956-1985 рр.)», представленої на здобуття наукового

ступеня кандидата історичних наук

за спеціальністю 07.00.01 – історія України,

науковий керівник – Танцюра Василь Іванович

Дисертаційне дослідження, представлене для рецензування, присвячене актуальній та цікавій темі. Ця наукова робота допомагає розвіяти стереотип, що «радянської моди не було». Питання, які підіймає дисертантка, пов'язані з багатьма проблемами розуміння історії радянського суспільства, в тому числі – УРСР. Чим був феномен радянської моди: поступкою споживацьким запитам громадян, чи засобом формування радянської людини, в якій «має бути прекрасно все»? Чи не гинули модні тенденції в лещатах цензури та бюрократії? Чи впливали модні тенденції «Заходу» на конструювання одягу по-радянські і, якщо так, то що це було: відчуження, копіювання або переосмислення? Механізми транслявання модних зразків демонструють такі вади радянської системи, як недоуправління, різницю між офіційним дискурсом та повсякденною реальністю, перевагу неформальних відносин у досягненні суспільних благ тощо. Дослідження вписується в актуальні тенденції історіописання та здійснено на перетині таких дисциплін, як історія повсякдення, історична антропологія, культурологія. Дисертантка розглядає моду в Радянській Україні як багатогранний феномен, який розкриває складність та неоднозначність радянського суспільства, досвід якого наразі підлягає переосмисленню.

У вступній частині дисертантка окреслює актуальність, об'єкт, предмет, мету, завдання, наукову новизну дослідження. Завдання сформульовані таким чином, що їхнє послідовне розв'язання дозволяє різнобічно розглянути феномен моди в УРСР та розкрити всю множинність контекстів, які сприяли формуванню специфіки цього явища. Завдання дослідження відповідають проблемному принципу, за яким побудована структура роботи: від формування ідеї радянської моди, інституалізації модної індустрії до трансляції модних зразків в радянському суспільстві та імплементації їх у повсякденні. Наукова новизна дослідження не викликає заперечень, адже більшість використаних в роботі джерел були введені до наукового обігу вперше, а низка питань, які підіймаються дисертанткою, досі не набули належного висвітлення в історіографії. Характерно, що практичне значення дослідження не обмежується в цьому випадку тим, що тексти лише

народжують нові тексти, адже напрацювання авторки вже використовуються в Музеї історії моди України 1940-1980-х рр.

Невеликого уточнення потребує об'єкт дослідження. Авторка зазначає, що вона досліджує феномен моди в УРСР, але часто застосовує термін «радянська мода» (наприклад, в анотації сказано, що «дисертаційна робота присвячена вивченню феномену радянської моди»). Як на мене – це різні явища. Мода в УРСР може включати в себе різноманітні культурні практики, які можна охарактеризувати і як антирадянські або контркультурні (наприклад – хіппі, стиляги, тощо). В той самий час «радянська мода» – це сформований в офіційному дискурсі концепт, який мав відношення до загальноприйнятого бачення образу радянської людини. Втім, як відомо, про терміни не сперечаються, а домовляються.

В першому розділі дисертантка розглядає історіографічну та джерельну базу дослідження, розкриває методологічний інструментарій для вивчення феномену моди в Радянській Україні. Безсумнівним плюсом даного дослідження є репрезентативна історіографічна база. Авторка розглядає напрацювання філологів, соціологів, культурологів та інших вчених, які торкались феномену моди, зокрема радянської. Проблемний поділ історіографії не викликає жодних заперечень. Показовим є те, що дисертантка під час складання історіографічного опису дотримується принципу кількох «пірамід». Тобто авторка спочатку визначила найголовніші контексти існування радянської моди (мода як суспільний феномен, радянська ідеологія, повсякдення, соціологія матеріальної культури). Потім, звужуючи контекст, дисертантка аналізує напрацювання, присвячені безпосередньо модній індустрії в УРСР. Дійсно, мода, як суспільний феномен, привертає увагу представників багатьох дисциплін. Але авторка наголошує на необхідності саме історичного дослідження радянської моди. Тож виникає питання: що вартісно нового може привнести в розуміння досліджуваного феномену саме напрацювання історика?

Після вичерпного, але лаконічного розгляду низки підходів до визначення моди представниками різних дисциплін дисертантка наводить власне бачення цього феномену. Мода, з точки зору авторки, – це поєднання зовнішнього вигляду радянської людини та впливу державних інституцій, які впливали на формування і розвиток модної індустрії Радянської України. Це визначення відповідає завданням роботи та, разом з тим, сформульоване з огляду на напрацювання дослідників моди в межах різних наук. Втім, варто зазначити, що державні інституції – це лише один з факторів, які впливали на модну індустрію в УРСР. Тож чи є сенс виокремлювати саме його у визначенні?

Ще більш ґрунтовно дисертантка підійшла до формування джерельної бази дослідження. Пророблена робота зі збору різноманітних джерел із теми дослідження вражає. Передусім, значна праця авторки була спрямована на аналіз документів дев'яти архівних установ України та Росії. Ці документи доповнюють опубліковані джерела, які розкривають ідеологічну основу розвитку модної індустрії в УРСР. Особлива увага була приділена періодиці. Слід зазначити, що авторка, аналізуючи цей різновид джерел, прагнула до повної вибірки одиниць аналізу (статті про моду, випуски, присвячені їй, тощо). Інструментарій, який використовує дисертантка для текстів та зображень з періодичних видань, цілком доречний: це контент-аналіз, який поєднує в собі кількісні та якісні методи дослідження. Велику роботу також було пророблено під час реалізації проекту зі збору усних свідчень, які розкрили багато аспектів побутування моди в радянському суспільстві: від повсякденних практик звичайних громадян до особливостей діяльності модельєрів, які не відображались в офіційних звітах. Можна порекомендувати іншу типологізацію джерел. На мою думку, документи, які зберігаються в архівах, не є окремим типом джерел. Така типологізація відображає не стільки специфіку та зміст документів, скільки місце їхнього зберігання. Втім, авторка має право на власну інтерпретацію, адже акцент на інституційному вимірі радянської моди дозволяє розглядати архівні документи з різних установ як репрезентативний зріз побутування досліджуваного феномену.

Слід зазначити, що дисертантка стикнулася з розповсюдженою проблемою дослідників радянського, а саме – з неможливістю подекуди однозначно віднести праці, написані до 1991 року і присвячені проблемам естетики, гарного смаку, до історіографії чи джерельної бази дослідження (наприклад, праця Н. Жукова «Виховання смаку. Нотатки художника», написана в 1954 р.). Гадаю, типологізацію цих праць слід віднести на розсуд самої авторки, яка використовувала те чи інше джерело виходячи з безпосередніх завдань дослідження.

Методологія дослідження, застосована авторкою, є цілком доречною і не являє собою просте перерахування «модних» в історіописанні підходів. Авторка виважено застосовує соціокультурний підхід, обґрунтовуючи це необхідністю співвідносити культуру, соціальний устрій та людину. Цілком можна погодитись із дисертанткою стосовно необхідності застосування принципу міждисциплінарності, враховуючи складність феномену моди. Цікавим видається поєднання концепцій «культурної біографії» речей та «дифузії інновацій», що дозволило в повній мірі реалізувати соціокультурний підхід із його макро- та мікрорівнями, тобто розглянути моду як

суспільний феномен та як частину повсякденних практик радянських громадян. Концепція «м'якої сили» допомогла авторці розглянути моду в УРСР як інструмент ефективного впливу на суспільство. Можна порекомендувати дисертантці активніше застосувати цей інструментарій в основному тексті під час аналізу емпіричного матеріалу, а не лише в розділі, присвяченому методології. В майбутньому це дозволить наводити цікаві висновки не на самому початку роботи, а підводити до них читача поступово.

В другому розділі авторка розглядає передусім трансформацію ставлення до моди в радянському суспільстві: від неприйняття, як чогось буржуазного та шкідливого, до формування власного концепту цього явища. У зв'язку з цим виникає наступне питання: радянські ідеологи не приймали певне визначення моди, характерне для інших дискурсів, чи сутність моди як такої? Зрозуміло, що розглядаючи це питання ми знову торкаємось проблеми визначення моди. Авторка з цією проблемою впоралась. Втім, як і будь-яке якісне дослідження, робота дисертантки наштовхує читача на інші питання. Наприклад: якою була сфера вжитку концепту радянської моди? Чи стосувалось це поняття лише ексклюзивних речей, або торкалось також одягу, який розробляли для масового виробництва? Наскільки взагалі великим був розрив між високою модою та одягом широкого вжитку?

Авторка здійснює спробу вписати історію моди по-радянськи в максимально велику кількість контекстів. Так, дисертантка розглянула розвиток легкої та хімічної промисловості в зазначений хронологічний період. Визнаючи міцний зв'язок модної індустрії та цих галузей господарства, можливо, варто порекомендувати дисертантці по-перше, чітко означити, як саме мода співвідноситься з легкою промисловістю? По-друге, не зайвим було б більш критичне ставлення до такого джерела, як радянська статистика, точність якої ставиться під сумнів багатьма дослідниками (наприклад – Аланом Блюмом та Григорієм Ханіним).

Особливо цікавими видається той факт, що від самого початку радянська мода протиставлялась зарубіжній. З точки зору офіційної риторики одяг «буржуазного суспільства» вбачався самоціллю, в той самий час мода в СРСР мала носити одночасно практичний характер та розглядалась як провідник простих громадян до площини мистецтва та гарного смаку. Авторка зазначає, що офіційний дискурс незмінно «укорінював» радянську модну індустрію в народні традиції. Тож чи могло це сприяти легітимізації моди як «радянського» явища та можливості говорити про неї від імені народу? Така стратегія могла зменшити опір підвладних по відношенню до офіційного дискурсу, адже складалась ілюзія причетності до творення дискурсу про моду.

Одним з найбільш цікавих сюжетів в дисертаційному дослідженні є закордонні відрядження радянських модельєрів, які «придивлялись» до найвідоміших будинків мод Європи та США як до Іншого, досліджували його, подекуди захоплювались. Показово, що в своїх звітах особливий акцент робився на процесі управління модною індустрією на Заході. Чи не вбачалась саме в цьому причина недоліків розвитку моди в СРСР?

Третій розділ мені, як дослідниці радянської преси, був особливо цікавий, адже значна увага була приділена саме друкованим виданням як трансляторам модних зразків в радянському суспільстві. Вибірка видань, яку сформувала авторка, дійсно репрезентативна та включає не тільки радянські видання, а й польські, німецькі тощо. Така колекція модних журналів могла б стати окремим предметом для дослідження, основою для видання ілюстрованих атласів. В деяких випадках цікавою була б інформація про поширеність тих чи інших видань та їхню доступність широким масам населення. Авторка, безумовно, згадує про великі тиражі журналу «Перець» та «Радянська жінка». Але наскільки, наприклад, були розповсюдженими альбоми мод, які видавав Київський будинок моделей? Можна припустити, що це було далеко не масове видання. Тож чи можемо ми говорити про окрему мережу неформальних каналів розповсюдження такої літератури та, відповідно, трансляції модних зразків?

Авторка розглядає процес спілкування модельєрів зі звичайними громадянами, опосередковане друкованими виданнями. Це спілкування мало на меті виховати в радянській людині гарний смак, тобто певну нормативність, яка стосувалась практик тіла, вибору одягу та контекстів його застосування. Крім цього, цей активний діалог між читачами та редакторами журналів мод мав легітимізувати існування моди в радянському суспільстві, адже демонстрував попит громадян на модні речі. Характерною була публікація інформації про послугу «ревізія гардеробу», коли майстер міг на дому клієнта дати рекомендації щодо оновлення комплекту речей.

Особлива увага приділена журналу «Перець», сатиричному виданню, яке мало на меті засобами гумору боротись з недоліками радянського суспільства. Авторка ґрунтовно підійшла до формування вибірки з сатиричних матеріалів журналу «Перець» й проаналізувала всі карикатури та тексти, присвячені моді та створені в досліджуваний період. Корисною є інформація щодо співвідношення текстових та графічних матеріалів, присвячених моді. Специфіка зображуваного предмету диктувала формат сатиричних творів, що вплинуло на домінування карикатур над текстами (інші тематики навпаки передавали скоріш текстами, ніж зображеннями). Було б цікаво дізнатись, яке місце все ж таки посідала мода серед інших

тематик, що підіймались у журналі, і як це співвідношення змінювалось з плином часу? Серед іншого важливою є також відповідь на питання, наскільки часто саме мода ставала головною темою сатиричного твору, а коли – лише засобом підкреслити певний образ, який відображає зовсім іншу проблему (наприклад, неробство, погане ставлення до батьків, «золота молодь» тощо).

Доволі оригінальним є поділ текстів та карикатур на дві частини: твори про радянську моду та про негативний вплив Заходу. З огляду на завдання дослідження така типологізація є цілком доречною. Втім, чи завжди те, що було зображено на карикатурах, ідентифікувалось як західний вплив? Чи в якийсь момент вже були сформовані певні стереотипні образи, які одночасно могли асоціюватись не лише із негативним впливом «буржуазного суспільства», але і з суто внутрішніми проблемами радянського суспільства?

В цілому дисертація, що рецензується, є результатом дуже якісного самостійного дослідження, яке викликає жвавий інтерес. Хотілося б побажати авторці опублікувати монографію за результатами цієї роботи. Гадаю, такий науковий продукт користуватиметься попитом як у фахових дослідників, так і у широкого кола читачів. Тож до дисертантки виникає ряд питань, які носять уточнюючий або рекомендаційний характер, і зумовлені розмаїттям контекстів існування моди в радянському суспільстві.

Що було визначальним у формуванні концепту радянської моди: естетика чи ідеологія? З цим питанням завжди стикаються дослідники, коли розглядають будь-який прояв радянського мистецтва, до чого можна віднести також і моду. Що в ідеократичному суспільстві відбувається для творення провладного дискурсу, а що припадає на долю самовираження митця? Наскільки культурний діяч свідомо співвідносить себе або протиставляє себе офіційному дискурсу?

Багато питань викликає такий цікавий феномен, як будинки моделей. Чи існувало для них таке поняття як план, зважаючи на те, що з-під рук модельєрів виходили часто ексклюзивні речі, які мали більше стосунку до мистецтва, ніж до одягу масового вжитку? І якщо так, то наскільки реально було його виконувати? Виходячи з попереднього питання, виникають наступні: наскільки в роботі будинків моделей та художніх рад наявним був формалізм, приписки тощо?

Чи був сформований навколо концепту радянської моди власний дискурс, або відбувалось запозичення таких «західних» термінів, як «прет-а-порте», «от-кутюр» тощо? Наскільки дискурс «внутрішньої документації» модельєрів відрізнявся від загальноприйнятого дискурсу, присвяченого моді?

Яким чином співвідносились концепти «радянська» та «соціалістична мода»? Чи можна прослідкувати тенденції домінування в радянському офіційному дискурсі одного з них?

Вважаю, що дисертація Корнієнко Ольги Вікторівни, разом з опублікованими нею статтями та авторефератом дисертації виконані на високому науковому рівні та відповідають вимогам п.°10 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р.), а сама авторка, Корнієнко Ольга Вікторівна, заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії та
мовознавства Українського
державного університету
залізничного транспорту (м. Харків)

К. А. Єремєєва